

УДК 821.162.3

Інна Приймак*

ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ ЖІНКИ В РОМАНІ К. ТУЧКОВОЇ «ВИГНАННЯ ГЕРТИ ШНІРХ»

У статті розглядається художні особливості «жіночої літератури» в сучасному чеському письменстві. Досліджено специфіку моделювання образу жінки в романі «Вигнання Герти Шнірх» К. Тучкової; простежено гендерну специфіку роману, з'ясовано його роль і місце у літературному процесі сьогодення. Твір розглядається у контексті загальноєвропейської мистецької тенденції, з урахуванням сучасних феміністичних студій.

Ключові слова: чеська література, «жіноча література», К. Тучкова, гендер, нарація, фемінізм, феномен.

Prijmak Inna. Artistic specificity of the image of a woman in the novel K. Tuckova «Vyhnání Gerty Schnirch»

In the article examines the artistic features of «women's literature» in modern Czech literature. In recent decades, in the literature of various countries, we have observed an increase in the activities of female writers. Feminism and gender studies, which arose earlier, contributed to the formation of the image of a new woman in an artistic work, to the interpretation of events from the point of view of gender.

Bozhena Nemptsova and Karolina Svetla, representatives of the last wave of the Czech national movement, started the tradition of «women's literature» in Czech literature. In modern Czech literature, the work of K. Tuckova occupies an important place. The object of our research is the novel by the modern Czech writer K. Tuckova «Vyhnání Gerty Schnirch», which is considered from the standpoint of feminist criticism

The literary activity of K. Tuckova is the subject of a complex analysis by Czech literary critics, however, her works have not yet received proper research in Ukraine, and our article is thought of as one of the first steps in this direction.

In her novel «Vyhnání Gerty Schnirch» attention is focused on the depiction of acute social cataclysms from a woman's point of view. The novel has a clearly structured composition: it consists of a prologue and five chronologically consecutive chapters.

«Vyhnání Gerty Schnirch» is considered in the context of the pan-European artistic trend, taking into account modern feminist studies.

K. Tuckova's prose continues the literary tradition of women's writing that has developed in Czech literature. The central role of female characters, close attention to the role of a woman as a mother, depiction of large-scale historical events from a female perspective, socio-didactic orientation — all this testifies to the high skill of the writer and assigns her a proper place in the modern literary process.

Key words: Czech literature, «women's literature», K. Tuckova, gender, narrative, feminism, phenomenon.

У сучасному літературному світі гострими й актуальними залишаються питання ролі й місця жінки в літературі. Прикметно, що ця тема є досить дискусійною та упродовж кількох десятиліть є об'єктом пильної уваги як літературних критиків, письменників так і читачів. Оскільки європейський художній простір відзначається тяглістю інтеграційних процесів, тому доречно, на нашу думку, говорити про певні закономірності у дослідженні цієї теми у літературі континенту.

L'écriture féminine – це назва підходу в літературній критиці, який розвивався у Франції, починаючи з 1970-х років ХХ століття, використовуючи надбання філософії, лінгвістики та психоаналітики. Зародження терміну «жіноча література» пов'язане з іменами французьких теоретиків Сіксу, Люс Ірігарей та

* **Інна Приймак**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету (Хмельницький, Україна); e-mail: prijmak_inna@ukr.net

Юлії Крістевой. Цей французький напрямок феміністичних літературних теорій суттєво відрізняється від попередніх традиційних підходів. Зокрема, представниці цих досліджень наголошують на біологічній специфіці жінки, яка домінує у мистецькій творчості. Відповідно до цього підходу, жінка зосереджується, головним чином, на своїй біологічній сутності, що, в свою чергу, є досить суперечливим, оскільки представниці інших культур виступають проти такого підходу.

Наприклад, Елейн Шоволтер подає таку інтерпретацію гендерного поділу в літературі: «Концепція *écriture féminine*, запис жіночого тіла та жіночих відмінностей у мову та текст, є важливим теоретичним формулюванням французької феміністичної критики, хоча він описує утопічну можливість, а не літературний процес» [Шоволтер, 2002, с. 681]. Але водночас наголошує: «Тим не менш, концепція *écriture féminine* пропонує новий підхід до жіночого письма. цінність жіночого і як теоретичний проект феміністичної критики ідентифікує аналіз відмінності» [Шоволтер, 2002, с. 682]. Тому дискусія щодо місця й ролі жінки в літературному процесі є нагальною та актуальною для низки європейських літератур.

В українському літературному просторі протягом останніх десятиліть також спостерігаємо неабиякий інтерес дослідників до проблеми гендерної інтерпретації художніх текстів. Т. Гундорова впевнено заявляє, що «гендерно відмінне письмо – культурний факт», і водночас наголошує, що про виразну «статевість» письма можна говорити тоді, «коли у тексті особливий наголос робиться на тих ознаках, які традиційно пов'язані зі статтю» [Гундорова, 2004, с. 24], тобто виразно відчитуються «гендерні модуляції письма», створюючи таким чином «фемінну» модель творчості [Гундорова, 2004, с. 35]. У статті «Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація» Т. Шарова зауважує, що вживання поняття «жіноча проза» вказує перш за все на визнання факту існування цього літературного феномену, а його виокремлення здебільшого обмежується своєрідністю біологічної статі авторки [Шарова, 2006, с. 167]

Проблема тотожності та самодостатності жіночої творчості є досить нагальною й у сучасній чеській літературі.

Дослідниця Добрава Молданова, розглядаючи творчість авторок ХІХ ст., наголошує, що серед питань, які частіше порушували письменниці, переважають соціальні: питання освіти, пошуки свого «місця» у суспільстві і психологічні: подолання особистих труднощів щодо невпевненості в собі та подолання почуття неповноцінності. Все це фактори вже достатньо відомі, тому авторка підкреслює значення психолого-антропологічної концепції, яка є конститутивною ознакою жіночої психіки, вона вважає, що «... відчуття традиції, тривалості, сталості, безперервності, в той час як як конститутивна ознака людини, дія, боротьба, вчинок» [Moldanova, 2002, s. 97].

Започаткували традицію «жіночого» письма у чеській літературі представниці останньої хвилі чеського національного руху – Божена Немцова та Кароліна Светла. У ХХ ст. з'являється низка мисткинь художнього слова, які у розумінні природи творчості тяжіють до реалізму, зокрема, варто виокремити Марію Майерову та Марію Пуйманову.

Після поразки визвольних змагань 1968 року становище чеських письменників значно ускладнилося: багатьом довелося залишити країну, таким чином започаткується емігрантський напрям у чеській літературі. Однією з найзначніших письменниць-дисиденток була Ева Кантуркова, активна учасниця та речник (1985 – 1986) руху навколо Хартії-77. У її літературній творчості значна

роль відведена рефлексії та проблемі пошуку свого місця в історії. Подібно до письменниць інших європейських літератур, Е. Кантуркова намагається осмислити історичні події, поєднавши особисті переживання, враження героїнь із загальнонаціональними тенденціями.

Оновлення суспільно-політичного життя у 1989 році сприяє оновленню мистецького життя, в літературі з'являється ціла плеяда письменниць, які сповідують нові погляди на розвиток мистецтва красивого слова, пріоритетними для них стає свобода слова та творчості. Жінки-авторки увірвалися в чеську літературу з новим світоглядом, новими гаслами, новою проблематикою. Серед багатьох імен авторів нової доби чеської жіночої прози ми можемо назвати, наприклад, Радка Денемаркова, Віра Носкова, Якуба Каталпа, Петра Прохазкова, Іва Пекаркова, Маркета Хейкалова та багато інших. Вважаємо, що в сучасній чеській літературі є ціла низка письменниць, чия творчість гідно репрезентує нову сторінку в мистецтві слова й заслуговує на увагу критиків.

Нові зразки чеської жіночої прози, безсумнівно, продовжують літературну традицію, що склалася, виявляючи ряд спільних рис із творами, що видаються, починаючи з середини XIX століття, коли чеська література як така відчувала унікальний досвід «другого народження». Зокрема, варто відзначити домінування жіночих персонажів, пильну увагу письменників до ролі жінки як матері, зображення масштабних історичних подій із жіночого погляду. Саме таким є роман сучасної чеської письменниці К. Тучкової «Вигнання Герти Шнірх», який і є **об'єктом** нашого дослідження.

У нашій статті ми маємо **на меті** простежити гендерну специфіку цього роману, з'ясувати його роль і місце у літературному процесі сьогодення. У ході дослідження було використано такі **методи**: культурно-історичний, порівняльно-історичний, феміністичної критики.

Яскравою й самобутньою постаттю в сучасній чеській літературі є Катержина Тучкова. Дебютна книга молодої авторки вийшла друком у 2006 році під назвою «Montespaniáda». Ця публікація одразу привернула до себе увагу літературних критиків, які відзначали сугестивний стиль розповіді, психологізм та яскраву присутність авторського «я», вираженого, зокрема, через нарацію від першої особи, що характерно для жіночої прози нового часу.

Через три роки у видавництві «Хост» виходить історичний роман «Вигнання Герти Шнірх». Цей твір був номінований на премію Іржі Ортена та премію Йозефа Шкворецького. Роман «Житковські богині» також має історичне підґрунтя, й читач поринає в історію моравського краю, зокрема авторка звертається до малодослідженого пласту народної демонології – діяльності місцевих знахарок та відьм. Сисловою віссю роману є повернення болючої історичної пам'яті, прихованої під уламками тоталітарних ідеологій, та місцеві цілителі – богині. Цей роман отримав кілька нагород, як-от: премія Йозефа Шкворецького 2012, чеський бестселер 2012 року, Magnesia Litera 2013.

Літературна діяльність К. Тучкової є предметом комплексного аналізу чеських літературознавців, утім в Україні її твори ще не здобули належного дослідження, й наша стаття мислиться як один із перших кроків у цьому напрямі.

Як і більшість історичних творів письменниці, «Вигнання Герти Шнірх» засноване на реальних подіях: у процесі його написання авторка консультувалася з ученими-істориками, що присвятили чимало праць аналізу трагічних подій вигнання й переслідування етнічних німців з чеських поселень після завершення II Світової війни, зустрічалася з очевидцями. Крім того, вона самостійно повторила шлях, пройдений німецькими жителями Брно до табору в Погоржелиці.

На цю особливість твору вказує чеська дослідниця А. Фіалова: «...zde autorka vyličila tragický osud ženy na širokém historickém plátně od druhé světové války až do reality transformované společnosti devadesátých let» [Fialová, 2014, s. 251].

В основу тексту покладено досить поширену художню модель протистояння «великої» та «малої» історій: ключові історичні події (тут від окупації до кінця минулого століття) формують тло переживань головної героїні й, паралельно, тло змін у місті, з яким нерозривно пов'язана біографія Герти. Зосередженість роману на суб'єктивному сприйнятті особистості, ураженої історією, природно також відображається на рівні оповіді, оскільки історія опосередкована еґ-формою (відповідно сіе-формою), яка зазвичай наповнена внутрішньою перспективою головного героя, а не погляд «згори». «Вигнання». Твір чеської письменниці охоплює значний часовий проміжок – три покоління за жіночою лінією сім'ї головної героїні.

Роман «Вигнання Герти Шнірх» – це твір, у якому К. Тучкова органічно поєднує події історичної реальності із особистою трагедією. Післявоєнна історія Чехословаччини розвивається в романі паралельно з історією життя головної героїні Герти Шнірх, жінки зі змішаної чесько-німецької сім'ї, яка на власному досвіді переживає всі страхи депортації. Кордони між особистим і політичним виявляються стерті, що відображено в назві роману: «Вигнання Герти Шнірх». Вигнання варто трактувати як код екзистенційної поразки, який дає ключ до розуміння усієї сили трагедійних обставин у житті героїні.

У творі порушена досить важка й чутлива тема: взаємостосунки між чехами та німцями після Другої світової війни. К. Тучкова намагається розкодувати систему поглядів, що склалися після закінчення війни, зокрема принципу колективної провини, заснованого на моделі німецьких нацистських расових правил.

Авторка, зображуючи долю своєї героїні, значно розширює проблемний спектр й апелює до представників німецької національності, які після Другої світової війни змушені були покутувати провину за злочини, скоєні нацистським режимом. Варто наголосити на документальній основі наративу, адже під час роботи над написанням роману письменниця використовувала письмові та усні спогади багатьох учасників жорстокої депортації з Брно, одна з яких дала ім'я головній героїні.

Твір має чітко структуровану композицію: складається з прологу та п'яти хронологічно послідовних розділів. У першій частині під назвою «Війна зі Шнірхами» розповідається про життя молодої Герти під протекторатом Брно. Наступний розділ «Коли ліс рубають, тріски летять» присвячений вивезенню брненських німців до Погоржиць, а згодом і повоєнному життю у південно-моравському селі Перна поблизу Мікулова. У третьому розділі, який називається «Město Deutschfrei», Тучкова відобразила жорстоку реальність 1950-х років (період сталінізму), а також наступне десятиліття, зокрема описує події національного відродження в Чехії у серпні 1968 року. Твір завершується розділом «Соло для Барбори», в якому донька Герти Барбора розмірковує про долю своєї матері та розкриває їхні взаємостосунки.

Атракцію у цьому романі творять переважно жінки, що ще раз переконливо доводить, що його потрібно розглядати у контексті «жіночої» прози. Суспільні й політичні події середини ХХ ст. знайшли відгомін й у звичайній сім'ї. Головна героїня Герта походила зі змішаної сім'ї (мати чешка і батько німець, одержимий ідеями нацизму). Вона ідентифікує себе за національністю матері – чешкою, що й є передумовою конфлікту в родині, особливо це поглиблюється після смерті

матері, коли дівчині нелегко вдома, адже мусить ділити господарство зі своїм батьком і братом Фрідріхом, які перейнялися ідеями нацизму. Національне гноблення увиразнюється й особистою трагедією: батько примушує її до близьких стосунків, у результаті чого народжується донька Барабара. Цей епізод з інцестом спрямований на певну авторську компрометацію: національне протистояння увиразнюється сексуальним збоченням.

Окрім особистої трагедії, на героїню чекає ще низка важких випробовувань: війна, депортація. «Війна була довгою. Вона почалася непомітно, непомітно для Герти, і розгорталася, поки нарешті не вклинилася в усі куточки їхнього життя» [Tušková, 2009, s. 84]. Не принесла очікуваної свободи й перемога над фашизмом: після визволення радянськими військами, в ніч з 30 на 31 травня 1945 року відбувся так званий «Марш смерті в Брно», коли почалася депортація німців, разом з тисячами інших Герта з донькою прямують до Погоржеліце. «І так тривало решту травня, коли вона отримувала все менші й менші пайки харчових талонів із великою літерою D з рук доглядача, коли вона забарикадувала вхідні двері комірчини вночі, як і перед звільненням, коли вона стала людиною другого сорту з громадянки Брно. До останньої травневої ночі, ночі Божого Тіла 1945 року, коли двірник помахав перед нею декретом» [Tušková, 2009, s. 94.].

Досить сильним мотивом, особливо у другому розділі, є страх за власне існування, за життя близьких і родини. Страх героїні зумовлений трагічними передчуттями біди: «П'ятдесят брудних і наляканих жінок з дітьми в натовпі на перехресті постогорельної та сільської дороги, вони стоять, як соляні стовпи, не біжать і не приєднуються до процесії» [Tušková, 2009, s. 126]. У цій сцені з надзвичайною експресивністю відображають реалії буденного життя, які є маркерами епохи. Описуючи перебування героїні разом з іншими жінками на перехресті доріг (що набуває у цьому контексті певного символізму), письменниця моделює жорстоку буденність, яка змушує молоду жінку шукати порятунку.

Герта разом зі своєю маленькою донькою (Барбарою) знайшла притулок у південноморавському Перні, селі під Палавським краєм, де їй та її дочці допомогла стара німкеня, пані Зіпфелова. «Стара пані Зіпфелова, як вона тепер називає себе по-чеськи, навіть із закінченням, – добра, охайна жінка. [...] Хоча часи непевні, вона є громадянкою Чехословаччини австрійської національності, яка не згрішила проти цієї країни, тому їй нема чого боятися» [Tušková, 2009, s. 217].

Тучкова описує важкий початок нового життя депортованих німецьких жінок. Після всіх перипетій, які Герта та Барбара пережили в сільській місцевості, вони знову переїхали до Брно за допомогою Карела, близького друга Герти з юності. Але в цей момент для неї це зовсім інше місто, ніж те, яке вона залишала. Через деякий час Карел та донька Барбара залишають її й героїня опиняється у повній ізоляції. У Герти склалося враження, що вона насправді чужинка у своєму місті, вона змушена працювати на принизливому робочому місці з мізерною платнею. «Вона може працювати виключно в умовах комуністичного тоталітаризму як некваліфікована робоча сила на фабриці, куди їй доводиться щодня їздити, з її низької зарплати вираховують безглузді відрахування за приналежність до переможеної нації, її шантажує державна поліція, її дочку Барбору принижує вчитель у школі з раннього віку й однокласники» [Tušková, 2009, s. 307]. Героїня переживає почуття розчарування та остаточно приймає своє становище. Її внутрішнє відчуження зростає не лише з боку зовнішнього світу, а й у родинному колі — ні дочка, ні зять не розуміють її. Єдина близька Герті

людина, її онука Бланка, намагалася домогтися публічних вибачень у таких, як її бабуся. «... Радники Брно не знайдуть у собі сміливості діяти і зроблять лише половинчастий жест, коли засудять марш після Гореліці як неетичний (що насправді сталося у 2000 році).» [Tušková, 2009, s. 328].

Лише перед смертю Герті вдається трохи звільнитись від травм минулого, вона нарешті змогла порозумітися з донькою. «Я щодня ходила до своєї мами, яка виглядала такою спокійною і ніжною. Я сиділа з нею протягом усіх годин відвідування [...] Я застрягла, тому що відчувала, що в той час ми з мамою були найближчими одне до одного» [Tušková, 2009, s. 485].

Перед читачем проходить весь життєвий шлях головної героїні. Авторка зображує калейдоскоп подій, які змушена переживати молода жінка. Зауважимо, що у романі не особливо акцентується увага на зовнішності Герти, лише подекуди зустрічаємо уривчасті фрази: «...така мініатюрна, гарненька німкеня» [Tušková, 2009, s. 117]. Більшою мірою К. Тучкову цікавить проекція життєвого шляху героїні на історичне тло. З самого початку читач зустрічає молоду Герту, яка ще сповнена надії на краще життя, на краще майбутнє. Ця дитяча наївність залишає її, коли народжується її дочка Барбара, і їх відправляють у марш смерті, під час якого вони лише дивом залишаються живі. Надалі авторка роману одну за одною нанизує низку подій, які ще більше драматизують життя героїні. Майже все своє життя Герта бореться із суспільними обставинами, які є перешкодами в її житті й завдають фатальних мук. Єдиною надією у найважчі часи є віра, однак і вона зраджує молоду жінку, адже у молитві не знайшла порятунку. «Бог? Вона давно перестала цьому вірити. Вона молилася до нього, благала допомогти їй, зробити щось. Будь-що, щоб змінити її життя. Тоді вона зрозуміла, що Бог не зробить цього за неї» [Tušková, 2009, s. 371].

У творі К. Тучкова показує долю своєї героїні на тлі гострих соціальних катаклізмів: депортація етнічних німців, що зумовлює страх, розпач, відчай, які полоняють душу невинних жертв. Авторка в натуралістичному ключі описує картини безчинств, катувань, яких зазнавали депортовані. Особливо відвертими й болісними саме з подання письменниці жіночої статті є сцена гвалтування солдатами жінок: «Солдат, який шойно піднявся з неї, дивився на неї, коли вона переверталася на бік, її коліна нарешті стиснулися разом, і штовхав її дупу, яка все ще була відкрита» [Tušková, 2009, s. 298].

Для сучасної жіночої прози характерною є концентрація уваги авторок на емоціях та почуттях персонажів. Письменниці не вдаються до розгорнутих описів подій, пейзажів чи портретів, натомість приділяють значну увагу деталям, які розкривають внутрішній світ героя або здійснюють доленосний вплив на нього. Наголошуючи на тому, що таких знущань зазнала не лише Герта, прагнучи створити масштабний образ лихоліття, К. Тучкова подає приголомшливі картини людських страждань: «Всюди люди сиділи чи лежали. Килим із людських тіл стелився праворуч і ліворуч, плив між високими дерев'яними залами й вібував голосами, стогонами й криками під різними іменами» [Tušková, 2009, s. 163].

У своєму романі письменниця порушує питання відчуженості, вигнання жінки із звичного середовища. Саме це поняття й винесено у назву твору. Прикметно, що й інші жінки, яких зустрічаємо у романі, також перебувають на маргінальних позиціях. Історії другорядних героїв, зокрема матері Герти, чешки, що стала чужинкою за національним принципом у шлюбі з німцем, випадкова знайома Хельга, яка дала притулок Герті, фрау Ципфель, дочка Герти Барбара та онука Бланичка – формують єдине полотно зруйнованих жіночих доль.

Прозова спадщина К. Тучкової, безсумнівно, продовжує літературну

традицію жіночого письма, що склалася, починаючи з середини ХІХ століття, й набула значного поширення наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Центральна роль жіночих персонажів, пильна увага до ролі жінки як матері, зображення масштабних історичних подій із жіночої перспективи, соціально-дидактична спрямованість — усе це свідчить про високу майстерність письменниці й відводить їй належне місце в сучасному літературному процесі. У наступних романах: «Фабрика» («Fabrika») (2014), «Біла вода» («Bílá Voda») (2022), авторка продовжує розкривати нагальні проблеми соціуму з позицій жіночого бачення. Тому перспективою наших подальших досліджень є ґрунтовний аналіз прозового набутку письменниці з урахуванням тенденцій доби.

ЛІТЕРАТУРА

Гундорова, Т. (2004) «Марліттівський стиль»: жіноче читання, масова література і Ольга Кобылянська. Гендерна перспектива. Київ : Факт., С. 19–35.

Мочарник, І. Чеська література в екзилі: від забуття до повернення [Електронний ресурс]. Читомо. Режим доступу: <http://archive.chytomo.com/news/cheska-literatura-v-ekzili-vid-zabuttya-dopovernennya> (дата звернення 20. 12. 2023).

Шарова, Т.М. (2006) Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків.* No 745. Серія «Філологія». Вип. 49. 210-214 с.

Шовалтер, Е. (2002) Феміністична критика у пущі. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис. С. 680–699.

Fialová, Alena. (2014) V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích. 1. vyd. Praha: Academia. 587 s.

Machala, L. (2001) Literární bludiště. Balance polistopadové prózy. Praha: Brána, Euromedia Group k. Knižní klub.

Moldanová, Dobrava. (2002) Česká literatura období avantgardy: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta. 128 s.

Tučková, K. (2009) Vyhnání Gerty Schnirch. Brno: Host. 474 s.

REFERENCES

Hundorova, T. (2004) «Marlittivskiy styl»: zhinoche chytannia, masova literatura i Olha Kobyljanska. Genderna perspektyva. S. 19–35. (in Ukrainian)

Mocharnyk, I. Cheska literatura v ekzyli: vid zabuttia do povernennia. Chytomo. Rezhym dostupu: <http://archive.chytomo.com/news/cheska-literatura-v-ekzili-vid>.

Sharova, T. M. (2006) Zhinocha proza: teoretychni zasady vyznachennia ta klasyfikatsiia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina.* Kharkiv, No 745. Seriiia «Filolohiia». issue 49. 210-214 s. (in Ukrainian)

Shovalter, E. (2002) Feministychna krytyka u pushchi. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky* KhKh st. / za red. M. Zubrytskoi. Lviv : Litopys, S. 680–699.(in Ukrainian)

Fialová, Alena. (2014) V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích. 1. vyd. Praha: Academia, 587 s. (in the Czech Republic)

Machala, L. (2001) Literární bludiště. Balance polistopadové prózy. Praha: Brána, Euromedia Group k. Knižní klub.(in the Czech Republic)

Moldanová, Dobrava (2002) C Česká literatura období avantgardy: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta,128 s. (in the Czech Republic)

Tuchková, K. (2009) Vyhnání Gerty Schnirch. Brno: Host, 474 s. (in the Czech Republic)

*Подано до редакції 25.09.2023 року
Прийнято до друку 20.10.2023 року*

УДК 39 (=161.2) (477) «19»: 82.09: 929 (Шевченко, Маланюк, Тичина, Довженко)

Павло Ямчук*

**УКРАЇНСЬКІ СВИТОГЛЯДНІ КОНСТАНТИ В
ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ Й НАЦІЄТВОРЧОМУ КОНТЕКСТАХ ХХ
СТОЛІТТЯ. ЛІТЕРАТУРНІ ОБРИСИ Й ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ
(Тарас Шевченко, Євген Маланюк, Павло Тичина, Олександр
Довженко)**

У пропонованій увазі читачів студії окреслюються, аналізуються та актуалізуються в сучасному ціннісно-смысловому дискурсі провідні концепти вітчизняної філософсько-українознавчої думки ХХ століття, які репрезентовані у думках та аксіологічних візіях митців-мислителів Тараса Шевченка, Павла Тичини, Євгена Маланюка, Олександра Олесь, Олександра Довженка, Ліни Костенко. Контекстуально наведено мемуарні свідчення В. Молотова та А. Мікояна, які вияслюють даний дослідницький ціннісно-смысловий дискурс. Окрім того, в статті привертено увагу до концептуально вагомих ідей українського генія світового масштабу – Олександра Довженка, які мають перспективу в сьогоденні й майбутньому з огляду як на суто літературознавче так і на культурологічне світоосмислення буття українців.

Ключові слова: українська духовно-інтелектуальна ідентичність, націєтворення, державотворення, філософське й літературознавче українознавство, Тарас Шевченко, Євген Маланюк, Олександр Олесь, Сергій Єфремов, Олександр Довженко, адепти московського окупаційного тоталітаризму – Сталін, Молотов, незаангажована рецепція тоталітарної ідеології Анастаса Мікояна.

Yamchuk Pavlo. Ukrainian worldview constants in state-creating and nation-creating contexts of the twentieth century. literary outlines and philosophical horizons. (Taras Shevchenko, Yevhen Malaniuk, Pavlo Tychyna, Oleksandr Dovzhenko).

In the offered attention of readers, the studios outline, analyze and actualize in the modern value-semantic discourse the leading concepts of the national philosophical and Ukrainian thought of the twentieth century, which are represented in the thoughts and axiological visions of artists-thinkers Taras Shevchenko, Pavlo Tychyna, Yevhen Malanyuk, Oleksandr Oles, Oleksandr Dovzhenko, Lina Kostenko. Contextually, the memoirs of V. Molotov and A. Mikoyan are presented, which illustrate this research value-semantic discourse. In addition, the article draws attention to the conceptually significant ideas of the Ukrainian genius of a global scale - Oleksandr Dovzhenko, who have a perspective in the present and the future, taking into account both purely literary and cultural understanding of the life of Ukrainians.

Key words: Ukrainian spiritual and intellectual identity, nation-building, state-building, philosophical and literary Ukrainian studies, Taras Shevchenko, Yevhen Malanyuk, Oleksandr Oles, Serhiy Yefremov, Oleksandr Dovzhenko, adherents of Moscow occupation totalitarianism – Stalin, Molotov, unbiased prescription of totalitarian ideology by Anastas Mikoyan.

Актуальність теми Якщо дозволити собі на початку нашого дослідження актуалізацію римської філософемі «per aspera ad astra» як своєрідного епіграфа, що визначає сам сенс студії, то видасться, що ця думка є найближчою не лише до загальної характеристики об'єкту й предмета дослідження, а й до усієї історії

* Павло Ямчук, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва, академік НАН ВО України (Умань, Україна); e-mail: jamchuk1972@gmail.com.

осягнення українцями власної ідентичності, культурного феномену українства як унікального явища людської цивілізації.

Саме крізь терни до зірок прямує філософське українознавство, а якщо мовити про масштабніший обшир: все українське націєтворення та державотворення у майбутнє. Цей тернистий шлях часто є болучим для нинішньої української ще недостатнім чином сформованої самоідентифікації та самосвідомості, але це зовсім не означає, що він є хибним, або таким, що веде на манівці. Навпаки, лише зробивши висновки з важких уроків історії, актуалізувавши з цією метою нині призабуті, але надзвичайно важливі ідеї мислителів, митців, державних діячів минулого ми отримаємо добрі можливості для подальшого поступу. «Серце болить, а розказувать треба» [1, С.70] - мовив свого часу Тарас Шевченко. У ХХІ столітті, в часи відверто-геноцидної війни московитів проти української ідентичності біль серця за кожного вбитого, закатованого, катованого й полоненого набуває ще більш трагічного сенсу.

Відтак, сьогодні слід, згідно із мудрим і влучним висловом М.Х. Коцюбинської «актуалізувати скарби минувшини». Актуалізувати, у першу чергу для того, щоби легшою була дорога до Істини, щоби менше кривавих тернів доводилось долати по цій, вже й так рясно зрошеній кров'ю українських Героїв, дорозі. «По кривавій по дорозі нам іти у світ». [2, С.141] Цей вислів з поезії Павла Тичини «Пам'яті Тридцяти», яка більш відома за першим рядком «На Аскольдовій могилі...», присвячена світлій і незборимій Пам'яті Героїв Крут.

Антагоністичний (нібито?) до Тичини еміграційний Євген Маланюк («від кларнета твого пофарбована дудка зосталась...») - мовив ВАПЛІТЯНиніві Павлові Тичині ще у 1920-ті роки) *мислив суголосно* з у 1950-ті роки визнаним українським радянським чиновником¹ Павлом Тичиною. Попри те, що для радянської пропаганди Євген Маланюк був «прислужником американського імперіалізму», «лютим ворогом», і, а це вже як мінімум: «українським буржуазним націоналістом», концептуально-світоглядна суголосність їхнього світобачення є цілком очевидною. Слід лише уважно вчитатись. Геніальний Павло Тичина був, як відомо, уярмлений. Євген Маланюк більшу частину свого життя прожив у вільному світі. Великий і дотепер належним чином неоцінений – більше знаємо його як Поета, але далеко менше як великого українського мислителя. Але у публічних виступах Тичини де, «радянський чиновник» Павло Тичина, а де уярмлений тим окупаційним режимом, вірнопідданим слугою якого він *нібито* є, геній неважко здогадатись. У головному – в Тичининській завжди бринить Шевченкове:

Ми не лукавили з тобою

Ми просто йшли.

У нас нема зерна неправди за собою». [1, С. 263]

Ми не лукавили. Але це зовсім не означає того, що не лукавили з нами... Безкомпромісний до будь-якого прояву лукавства від кого би воно не походило і в якій би формі не виявлялось Євген Маланюк у своїх «Нотатниках» у записові від 10 січня 1954 року зазначає: «Існують ще наївняки, що покладають якісь надії на спадкоємця небіжки Ліги Народів... теперішні «Об'єднані Нації». Чим вони об'єднані і чому вони нації – цього сам Соломон не міг би витлумачити. Є просто естрадний театр, де виступають – від часу до часу – різні політичні «стар». Якби вони це робили десь у Голівуді, все було би в порядку. Але ж – ні! – Вони

¹ Міністр освіти УРСР, навіть, дещо пізніше Голова Верховної Ради УРСР

продукують політичну погоду, деклямують про любов до миру...і виголошують промови з таким виразом, ніби вся наша нещасна планета є ареною для їх гри, що нагадує хіба найнудніші з комедій ірландського «росіянина» Бернарда Шова... Але ж за лаштунками тих комедій вибухають справжні, а не театральні бомби... А за одним із столиків у тім театрику сидять «міліє русскіє ліца»: суміш гієни з папугою, ось – тип з понурим обличчям професійного громили, далі – дрібніші цапцарапкіни.... Вся ця мила компанія грає роллю найневиннішого немовлятка. Корея? Та тож внутрішня боротьба рабоче-крестьянской бедноти. Помагаємо? Нічого подібного і навпаки. То з симпатії помагають китайці.... І взагалі, як всьому світові відомо, наша советорусская нація не лише жагуче кохає мир, а й повсякчас обіймає його так, що аж кістки хрустять. Навіть мікрофони червоніють від сорому. Лише професійно витривалі на сором репортери гарячково нотують золоті слова «на чистом русском языке»... А фотографи увічнюють все тих же гієно-папугу, громила, пару цапцарапкіних...» [3, С.18-19]. Ця аналітична філософема сформульована Євгеном Маланюком майже 70 років тому. 2023 рік. Вона насправду втратила свою актуальність?

Звісно, що підневільний Тичина, пам'ятаючи поразку українських національно-визвольних змагань 1917-1921 років, у яких сам був активним учасником, не міг, навіть у щоденникових нотатках так відверто висловлюватись про нагальну й прогностичну проблематику українського буття так само як це зробив Євген Маланюк. Але наше бачення катастрофи українських національно-визвольних змагань 1917-1921 років буде необ'єктивним, якщо не проаналізувати й власні фатальні помилки. Проаналізувати, не абсолютизуючи їх, не доходячи в цьому самоаналізові до надзвичайно вигідного ворогам самобичування («та ми самі у всьому винні»). Самобичувальний підхід прямо суперечить незаангажованому встановленню істини. Особливо, якщо ґрунтувати свою дослідницьку стратегію на кантівсько-рефлексійному осмисленні реалій. *Sine ira et studio.*

Олександр Олесь, саме у часи боротьби за Українську державність, створив маловідому нині філософську поезію, яка в образно-поетичній формі відображає провідні причини поразки українства у здобутті своєї Держави у 1917-21 роках. Поезію, за першим рядком, має назву «Косять коси...»:

Косять коси,
 Луг голосе,
 Косять, косять косарі;
 А в душі моїй співають,
 Срібло струн перебирають,
 Грають, грають кобзарі.
 В оксамитах,
 В сріблі й золоті
 Виступають козаки...
 Косять коси,
 Ноги босі
 І діряві сорочки.
 Підійшов я,
 Привітався
 І звертаюсь до юрби:
 Ось ви в злиднях, босі й голі,
 А чи прагнете ви долі,
 Чми готові до борби?